

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2016 Yıl:4, Sayı:8
Sayfa:228-245

ISSN: 2147-8872

NECÂTÎ BEY DÎVÂNÎ'NDA GÜNLÜK DİLDEN YANSIMALAR

Tuğba Erol*

Özet

Dîvânların içeriklerinin söz varlığı itibariyle zengin olduğu malûmdur. Bu söz varlığı ait olduğu dönemin kültür ve düşünce dünyasını yansıtan çeşitli dil malzemeleri içerir. Günlük konuşma dilinde kullanılan atasözü, deyim gibi unsurlar bu malzemelerin ilk etapta sayılabilecek olanlarıdır. Bu bağlamda, şâirlerin yaşadıkları çevre ve bu çevreyle etkileşimleri, o döneme ait günlük hayatın mısralara aks edişi sonucunu beraberinde getirir.

Necâtî Bey de günlük konuşma dilini şiirlerine en çok yansıtan isimlerin başında gelir. Necâtî Bey de günlük konuşma dilini şiirlerine en çok yansıtan isimlerin başında gelir. Şiirlerinde 15. yüzyılın toplum hayatından izler taşıyan Necâtî Bey, kendisine has üslûbu ve hayal dünyasıyla Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Necâtî Bey'in Türk edebiyatındaki bu haklı konumu, kendisinden önceki şiir anlayışınıyla birlikte kendi şâirlik yeteneğini birleştirmesinden ileri gelir. Aynı zamanda muhattabının halk olduğunu hissettirmek için konuşma edasıyla şiir yazan Necâtî Bey, döneminin şiir diline yeni bir soluk kazandırmıştır.

Bu çalışmada da dönemine hakim yabancı dil temayülünden sıyrılarak, Türk dilinin günlük söyleyiş unsurlarına yer veren Necâtî Bey'in dîvânından, belirtilen doğrultuda tertip edilen yirmi üç beyit incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Günlük dil, Dîvân, Atasözü, Deyim, Şiir.

REFLECTIONS OF DAILY LANGUAGE IN NECÂTÎ BEY'S DÎVÂN

Abstract

It is evident that the context of dîvâns are somewhat rich in linguistic content and vocabulary. This heritage consists of various materials that reflect the manner of life, culture, world of thought, and view of the life of

• Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, tugbaerol88@hotmail.com

the society they belong to. Proverbs and idioms can be regarded as some of the immediate examples of this diverse vocabulary. The social environments of poets and the ways they interact with it, cause daily life to reflect in their vocabulary and usage of language.

Necâtî Bey is one of the leading examples of the poets who reflect the daily language into poems. Necâtî Bey, whose poems indicate traces from the 15th century social life, occupies a crucial position in Turkish literature with his original style and the world of imagination. This reputation is found in his ability fuse his style with the tradition. Necâtî Bey vitalised the poetry of his day with a style expressing the qualities of daily speech, which he used to imply that his audience is the public.

In this study, analysed twenty-three couplets from Necâtî Bey who avoided the tendency to employ elements from foreign languages and included components of daily language.

Keywords: Daily language, Divân, Proverb, Idiom, Poem.

GİRİŞ

XV. asır Osmanlı dîvân edebiyatının, Şeyhî ve Ahmed Paşa'dan sonra üçüncü büyük şâiri Necâtî Bey kaynaklara göre Edirne doğumludur. Doğum tarihi belli olmayan şâirin şöhret kazandığı yer Kastamonu'dur. Necâtî Bey'in hayatı hakkında bilgileri, yakın dostu Sehî, çağdaşı Lâtîfî ve Âşık Çelebi vermektedir.¹

Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi'nin tezkirelerine göre Necâtî Bey; bir gazeli ve takdim ettiği Kaside-i şitâiyesi ile dikkatini çektiği Fâtih Sultan Mehmet'in dîvân kâtipliğine tayin edilmiştir. Necâtî Bey, Fâtih Sultan Mehmet'in vefatından sonra 1481'de tahta geçen II. Bayezid'a sunduğu Kaside-i cülûsiye ve Bahâriye ile onun takdirini kazanmıştır. Padişahın büyük oğlu Şehzâde Abdullah, Karaman sancağına tayin edilince, Necâtî Bey de dîvân kâtipliği görevine getirilmiştir. Şehzâde Abdullah'ın vefâtıyla, İstanbul'a geri dönmüştür. Bu vakitsiz ölümden duyduğu acı üzerine bir mersiye kaleme almıştır. Bir süre sonra II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Mahmut'a Manisa sancağının verilmesi üzerine, nişancı olarak atanmıştır. Çok sevdiği genç şehzadenin yanında maddî ve manevî en güzel günlerini yaşayan Necâtî Bey'in bu vazifesi de kısa sürmüştür. Şehzâde Mahmut'un vefâtı üzerine İstanbul'a dönmeye mecbur kalmıştır. Şehzâde Mahmut hakkındaki mersiyesi ile II. Bayezid'i teselli etmeye çalışan Necâtî Bey, bundan sonra resmî vazife kabul etmemiştir. Kendisine bağlanan maaş ile ömrünün geri kalan son iki yılını İstanbul'da geçirmiştir.² “Necâtî Bey, II. Mehmet ve

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. : Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme- Metin)**, (Hazırlayan: Filiz Kılıç), C.: 2, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 849-850; **Lâtîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme- Metin)**, (Hazırlayan: Rıdvan Canım), TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 325-330; Mehmed Süreyya, “Necâtî” (Hazırlayan: Nuri Akbayar), **Sicill-i Osmanî**, C.: 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 541; Sehî Bey, **Heşt Behişt**, (Hazırlayan: Günay Kut), Harvard Üniversitesi Basımevi, Cambridge 1978, s. 211-216.

² Ayrıntılı bilgi için bk. : Ahmet Kabaklı, “Necâtî Bey”, **Türk Edebiyatı**, C.: 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 526-527; Bayram Ali Kaya, “Necâtî Bey”, **İslâm Ansiklopedisi**, C.: 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 477-478; İskender Pala, **Necâtî**, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 11-16; Süleyman Solmaz, **Necâtî Bey -Hayatı, Sanatı, Eserleri**,

II. Bayezid devrinin meşhur âlim ve şâirlerinin toplanıp, ilim ve sanat sohbetlerinde buldukları Vefâ'daki evinde, Sunî ve Sehî'nin düşürdükleri tarihlerden anlaşıldığı üzere, 25 Zilkade 914 (17 Mart 1509)'te vefat etmiştir." (Tansel, 1964; 156)

Necâtî Bey, XV. asrın duru Türkçe kullanan şâirleri içinde, halk söyleyişlerine çokça yer veren bir şâirdir. Dîvânındaki gazellerinde, büyük çoğunlukla Türkçe kelimelere yer vermiş, bu gazellerin redifleri ve kafiyeleleri, Türkçe kelimelerden oluşturulmuştur. Şiirlerinde bol miktarda deyim ve atasözü kullanmasıyla ün kazanmış ve bu yönüyle onun şiirleri pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Kendisinden sonra pek çok şâiri etkilemiş, üslûbuyla birçok şâire örnek olmuştur. Necâtî Bey Dîvânı'nda yaşadığı yerin ağız özelliklerini aksettiren çeşitli söyleyişlere yer vermiştir. Dönemin toplum hayatına, kültürüne ait çizgilere şiirinde rastlamak mümkündür. (Banarlı, 1987; 468-470)

Necâtî Bey şiirlerinde Türkçenin inceliklerini yansıtabilecek çeşitli söz sanatlarını, kafiye ve rediflerini kullanmıştır. Bütün bu unsurlar hep bu doğal söyleyişin yansımasıdır. Bunun için, Necâtî Bey'in şiirleri saray mensupları ve diğer şâirler tarafından da takdir edilmiştir. Döneminin ve sonraki kuşakların şâirleri tarafından şiirlerine nazireler söylenmiştir. Fakat kendisi Anadolu dîvân şiirinin ilk büyük temsilcilerinden olması hasebiyle seleflerinin tesirinde kalmamıştır. (Çeçen, 2011; 27-42)

Çağdaşları kadar kendisinden sonrakiler üzerinde de tesiri görülmüştür. Tanzimat edebiyatının önde gelen isimlerinden Ziyâ Paşa onu Türk dilinin temelini oluşturan isimler arasında zikretmiştir. Hârâbat'a onun atasözü ihtiva eden beyitlerinden örnekler almıştır. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik'e yazdığı mektupta Necâtî Bey'in örnek bir şâir olduğundan bahsetmiştir. (Acar, 2009; 9)

Necâtî Bey'in bilinen tek eseri Dîvân'ıdır. Bununla birlikte tezkirelerde ona ait olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi olmayan eserlerden de bahsedilir. (Banarlı, 1987; 470)

XV. yüzyıl Dîvân şiirinde yabancı dil kullanma temayülüne karşın Necâtî'nin şiirlerinde yer alan atasözü ve deyimler, halk söyleyişleri ve günlük konuşma dili unsurları, Türkçe kelimelerin fazla olması onu haklı bir üne kavuşturmuştur. Bu sayede şiirlerinde oluşan konuşma edâsı muhattabının halk olduğunu gösterir. Dîvân şiirinde Türk dilini kullanma başarısı pek çok araştırmacı tarafından dile getirilen Necâtî, deyimlerdeki kafiye ve ses tekrarlarını bir âhenk unsuru olarak kullanmıştır. (Mazıoğlu, 1961; 366-369) Halk söyleyişlerini benimseyerek Dîvân şiiriyle harmanlaması Türk dilindeki yetkinliğini göstermektedir.

Ermeni asıllı olduğu ve Türkçeyi sonradan öğrendiği edebiyat câmiası tarafından kabul gören Necâtî'nin, bu dili ustalıkla kullanabilmesi, onun ve eserlerinin edebî değerini arttırıcı bir özelliktir. Bu durum Türk dilinin tarihî devirlerde, eserlerinde kullananlar aracılığıyla üstün bir anlatım gücüne sahip olduğunu göstermektedir. (Sinan, 2005; 107-114)

Bazı Şiirlerinin Açıklamaları-, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 13-15; Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.: 1, MEB Yayınları, Ankara 1987, s. 468-470.

Bu çalışmada Türk şiir sanatının bu önemli isminin eserlerinde geçen günlük dilde kullanılan; deyim, atasözü, kalıplaşmış halk söyleyişlerini tespit etmek amacıyla Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı Necâtî Bey Dîvânı'nı esas alınarak bir tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucu belirlenen üç yüzü aşkın beyit arasından günlük dilde kullanılan; atasözü, deyim, halk söyleyişleri ve günlük konuşma unsurlarını içerenleri seçilmiş; nesre çevirileri yapılarak bu beyitler açıklanmıştır. Dîvân'daki kasideler (K.), gazeller (G.) olarak kısaltılmış ve söz konusu beyitin Dîvân'da kaçınıcı şiirin kaçınıcı beyiti olduğu belirtilmiştir: G. 3/5: 3. gazelin 5. beyiti gibi. Beyitlerde geçen atasözü ve deyimlerin bugünkü kullanımları ve anlamları verilmek suretiyle Aksoy'da geçtiği şekline uygun olarak sayfa ve numaraları da verilmiştir: Aksoy, s. 542, No. 2880 gibi. Beyitlerde geçen atasözleri ve deyimlerin tespiti ve anlamları konusunda, Ömer Asım Aksoy'un "*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*"nden yararlanılmıştır. Ayrıca beyitlerde geçen kelimeler ve mazmunlar konusunda ise, Ferit Develioğlu'nun "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*"inden, İskender Pala'nın "*Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*"nden ve Ahmet Talat Onay'ın "*Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*"nden yararlanılmıştır. Bu ölçüler istikâmetinde Necâtî Bey Dîvânı'nda şu beyitler tespit edilmiştir:

Dem-be-dem benlik şarabı kokusunu def etmeğe
Vasf-ı halin düşmez ağzımdan karanfildir bana (G. 15/3)

“Ağızından düşürmemek”: Hep onun sözünü etmek. (Aksoy, s. 542, No. 2880)

“Zaman zaman benlik şarabının kokusunu defetmek için halinin vasfı ağzımdan düşmeyen (bir) karanfildir.”

Dîvân şâirleri kasidelerdeki fahriye ve medhiye bölümlerinde; bazen şiir yazma konusundaki ustalıklarından ve çeşitli abartmalarla diğer şâirlerden üstünlüklerinden bahsederler bazen de medhiyelerde almayı umdukları câizeyi arttırmak amacıyla kendilerini överler. Necâtî Bey bu beyitte; kendisini överken benlik duygusu hasebiyle kendisinden geçtiğini ve bu sarhoşluk halinden kurtulmak için sevgilinin güzelliğinin vasıflarını *ağızından düşürmemek* deyimini kullanarak sıkça zikrettiğini belirtmiştir. Ayrıca sevgilinin vasıflarını hoş kokulu bir çiçek olan karanfile benzetmesi güzel bir teşbih örneğidir. Bununla birlikte beyitte günümüzde dahi karanfilin ağızdaki kötü kokuları defetmek amacıyla çiğnenmesi durumuna da değinilmiştir. Böylece şâir deyimini hem gerçek anlamıyla hem mecâz anlamıyla beraber kullanmıştır.

İşim Allâha kalıpdır benim ey tâze bahar
Bu deme ereceğim bir dahi Allâh bilir (G. 64/8)

“İşi Allah'a kalmak”: Kimsenin kendisine yardım etmediği bir durumda, çaresiz kalmak. (Aksoy, s. 886, No. 6326)

“Allah bilir”: Kimse bilmez, belli değil. (Aksoy, s. 564, No. 3104)

“Gün görmek (görmemek)”: Bolluk, gönül rahatlığı, mutluluk içinde geçen günler yaşamak (yaşamamak). (Aksoy, s. 828, No. 5780)

“Ey ilkbahar (gibi körpe olan sevgili) benim işim Allah’a kalmıştır; zirâ bu zamana da erip eremeyeceğimi bir tek Allah bilir.”

Dîvân şiirinde âşığın mutlak gayesi sevgiliye kavuşmaktır. Onun inleyişi, mum olup eriyişi, sevgiliye bitmez tükenmez yakarışı hep vuslat arzusundandır. Vuslat kimi zaman bağ, bostan, gülistan, kimi zaman ise bahar olur ve hep başka baharlara kalır. Ancak âşık sevgiliye kavuşsa dahi huzur bulamaz; çünkü ayrılık korkusu âşığı tedirgin eder. Bu sebeple vuslat hep ertelenir. Aynı zamanda sevgilinin güzelliği bahara teşbih edilmiştir. Bu beyitte ise; Allah dilediği takdirde olmayacak şey yoktur ve gaybı bilen yalnızca Allah’tır inancıyla bir teslimiyet söz konusudur. Şâir bu teslimiyeti ifade ederken *Allah bilir, işimiz Allah’a kaldı* gibi halk deyişlerine yer vererek bir konuşma edâsı yaratmış ve bu sözleri şiire kazandırmıştır. Bunun dışında şâir bugün dahi günlük dilde kullanılan *o günlere ermek* (o günleri görmek) deyimini farklı söz dizimi ve kelimelerle “o deme ereceğim” şeklinde kullanmış ve vuslata ömrünün vefa etmeyebileceğini ifade etmiştir.

*Ey bana sen ağlamakla başa çıkamazsın diyen
Gözü görmeyen kişi ummâna olmaz âşinâ (G. 17/4)*

“**Baş a çıkamak**”: Gücü yetmek, gücünün daha üstün olduğunu göstermek. (Aksoy, s. 615, No. 3624)

“**Gözü (hiçbir şeyi) görmemek**”: Kendini çok önemli bir işe bağlayıp başka hiçbir şeyle ilgilenmez olmak. (Aksoy, s. 616, No. 5656)

Ey bana ağlamakla başa çıkamazsın diyen (sevgili), gözü görmeyen kişinin okyanustan haberi olmaz.

Dîvân şiirinde şâir, âşık rolünde olandır. Sevgiliye kavuşamayan âşık sürekli ağlayıp, inler. Aşığın bu hüznün halinin anlatıldığı ilk mısradaki sevgilinin, âşığın akıttığı gözyaşını hafife almasından bahsedilir. Bu bahiste *baş a çıkamak* deyimini geçmektedir ki manası bir işi başarmaya gücü yetmemektir. İkinci mısradaki ise; şâir sevgiliye cevap niteliğinde, durumun sadece ağlamaktan ibaret olmadığını belirtir. *gözü görmemek* deyimini ile ise sevgilinin umursamazlığından yahut başka meşgaleleri olması sebebiyle onun yaptıklarını, görmediğini ifade eder. Gözü görmeyen kişi zaten ummanın nasıl olduğunu, rengini, dalgalarının coşkunluğunu, içindeki âlemi, eşsiz hazineleri göremez. Ayrıca âşık; sevgili uğrunda o kadar çok gözyaşı döker ki akıttığı gözyaşlarıyla bir umman oluşur ve sevgili umursamazlığı nedeniyle bu ummanın farkına varamaz. Böylelikle şâir; “gözü görmemek” deyimini hem mecâz hem gerçek anlamıyla birlikte kullanmış olur.

*Su gibi şöyle revândır ki hiç dili çalmaz
Olursa yetmiş iki dilde tercümân hançer (K. 7/29)*

“Dili (başka bir dile) çalmak”: Konuşması, başka bir dili konuşmasına benzemek. (Aksoy, s. 720, No. 4680)

Hançer yetmiş iki dilde tercümân olursa su gibi şöyle akıcıdır ki hiç dili çalmaz.

Dili çalmak deyiminin olumsuz şekliyle kullanıldığı bu beyit; II. Bâyezîd’a sunulmuş bir kasideden alınmıştır. Kanaatimizce bu beyitte Sultan Bâyezîd Han’ın Türk dilinin gelişmesi için verdiği büyük hizmetten ve müelliflerin kaleme aldıkları eserlerin açık ve anlaşılır bir dille yazılmasını istediğinden bahsedilmektedir. (Banarlı, 1987; 447-450) Ancak bu beyitin bir kasideden alındığını düşünürsek bunu sultana yapılan mübâlağalı bir övgü olarak da ele alabiliriz. *dili çalmak* deyimini Aksoy’da “Konuşması, başka bir dili konuşmasına benzememek” şeklinde geçmektedir. Buradan yola çıkarak beyiti şu şekilde yorumlayabiliriz: Hançer, hükümdarın gücünü ve otoritesini temsil eder. Yetmiş iki dilde tercüman olmaktan kasıt ise; II. Bâyezîd’in üzerinde hâkimiyet kurduğu topraklar, bu topraklarda yaşayan milletler ve bu milletlerin dilleridir. Ayrıca hançer ile dil arasında şekil itibari ile tenasüp vardır. (Macit, 2010; 33) Dolayısıyla burada söylenmek istenen, sultanın hâkimiyetinin ve tesirinin diğerlerinden farklı olduğudur. Necâtî Bey bu farkı, diğer milletler üzerinde daha derin tesir ve daha güçlü bir hâkimiyet sağlayan II. Bâyezîd’e övgü mahiyetinde beyitte güzel bir üslûpla ifade etmiştir.

Eser itmez nidelim âh-ı seher-gâh sana
Meğer insaf vere dostum Allâh sana (G. 2/1)

“Allah insaf versin” : Acımaya, vicdana veya mantığa dayanan adaleti olmayan insanlara söylenen, günlük dilde kullanılan bir sitem sözü. (Aksoy’da yok.)

“Eser etmek”: Bir insan üzerinde unutulmayacak derecede etki bırakmak. (Aksoy’da yok.)

Seher vaktinin âhı (yakarışı) sana etki etmez, (o halde) ne yapalım dostum, Allah sana insaf versin.

Dîvân şiirinde âşığın aşk sebebiyle gönlünden göğe yükselen, Allah katına ulaşan; gökte ayı, yıldızları, güneşi tutuşturan; yerde sabah ezanı zannedilen hulasâ-i kelâm bütün mahlûkatı etkileyen âh, sevgiliye hiçbir zaman tesir etmez. Seher vakti, herkesin uykuda olduğu, edilen dua veya âhların kabul olunduğu, mazlumun âhının göğe yükselip hedefine ulaştığı bir zamandır. (Kazan, 2009; 781-782) Ancak bazen seher vakti edilen âhların da bir faydası olmamaktadır. Şâirin çaresizlik içerisinde bu durumu belirttiği beyitte günlük dilde sıkça kullanılan *Allah insaf versin* sözüyle durum Allah’a havale edilmiştir. (Güftâ, 2010; 103) Bu yolla şâir, merhamet ve adalet dairesi içerisinde hareket etmesi için sevgiliye sitemkâr bir söyleyişte bulunmuştur.

Cevr ile sevdiğimden ayırdı beni hasûd
*Sevdiklerinde **bulsun eden** bana* (G. 16/2)

“Eden bulur, (inleyen ölür)”: Bir işin nasıl sonuç doğuracağı, işin başında belli olur: Başkasına kötülük edenin başına kötü işler gelir. (Aksoy, s. 257, No. 1052)

Çok haset eden (rakib) eziyetle (beni) sevdiğimden ayırdı, (öyleyse) bana eden sevdiklerinden bulsun.

Dîvân şiirindeki aşk üçgeninde, aşğın şikâyetlerine maruz kalan, sevgiliyle vuslata mâni olan, âşığı sevgiliye kötölemekle itham edilen, âşğın nazarında kötü, sevgilinin nazarında âşıklarından birisi olan kişi rakîbdir. Sevgiliyle rakîbin arasının iyi olduğu düşüncesi âşığı üzer ve rakîble bir mücadeleye girmesine sebep olur. Bu mücadelenin şiire yansımada âşık, sevgiliyle arasını açtığı için rakîbe kötü sıfatlarla hitap eder. Bu sıfatlardan birisi hasûd yani hased edendir. Âşıkla sevgiliyi kıskanan rakîb, türlü fitneyle sevgiliyi âşıktan ayırarak, âşığa büyük eziyet eder. (Şentürk, 1995; 42-64) Zirâ sevgiliden ayrılan âşık büyük bir elem çeker ve bu elem ateşiyle ciğeri büryân olan âşğın ağzından çıkan âhın dumanı bu sefer bir bedduaya dönüşerek göğe yükselir. Bu beddua o asırdan bu asra farklı bir söz dizimiyle ulaşmış ve konuşma dilinde yaşamıştır. *Eden bulur, inleyen ölür* atasözünü farklı bir söz dizimiyle ve kelimelerle Necâtî Bey'in dilinde menfi bir mânâyâ bürünmüş ve rakîbe yöneltilmiştir. Kötülük edenin sevdiğinden bulması daha can yakıcıdır. Bu sebeple âşık kendisine eziyet eden rakîbin, eziyeti sevgiliden görmesi için beddua etmiştir.

Eğerçi ağır olur taş koptuğu yerde

Sitâre var ki akiki eder Yemen 'de garib

(G. 24/3)

“Taş yerinde ağırdır”: Kişinin değerini en iyi bilenler, kendi çevresinde bulunanlardır. (Aksoy, s. 443, No. 2374)

Gerçi “taş durduğu yerde ağır olur” denilmiştir (ama) (öyle) yıldız(lar) vardır ki akik taşının ana vatanı Yemen’de akiği bile sıradan bir taşa çevirir.

Akik; dîvân edebiyatında sevgilinin dudağına, aşğın gözyaşına teşbih edilen, Süheyl yıldızı ve Yemen’le tenasüp olan kırmızı renkte değerli bir taştır. Süheyl yıldızının tesiriyle renk kazanan taşın en değerli olanları yine bu yıldızın en parlak haliyle görüldüğü Yemen’den çıkartılır. (Yeniterzi, 2010; 330) Beyitte âşık, sevgiliye hitâben, “her ne kadar taş yerinde ağır olur denilse de taşın akiğe dönmesi ve kıymet kazanabilmesi için Yemen’deki Süheyl yıldızına ihtiyaç vardır” demektedir. Yani akik taşının kıymeti Yemen’den değil bu yıldızdan gelmektedir. Sevgiliyi bir yıldız olarak tasavvur eden âşık, kendisini akik yerine koymuş ve sevgilinin ilgisinin veya bir nazarının, tıpkı Süheyl yıldızının akik taşını mücevhere çevirmesi gibi kendisinin de değerinin yahut aşkının artacağını dile getirmektedir. Ancak sevgilinin ilgisizliği sebebiyle kendi yurdunda garip kaldığını ifade etmiştir. Bütün bunları söylerken şâir, günümüze kadar ulaşmış *taş yerinde ağırdır* atasözünü kullanarak, bir kişinin değerini en iyi bilenlerin, o kişinin çevresinde bulunanlar olduğunu belirtmiştir. Yani taş, Yemen’de de olsa o yıldız olmadığı sürece akiğe dönüşemez diyerek sevgiliye, benim aşkım senin ilginle, yanımda olmanla artar, mesajını vermiş ve rakîblerden onu uzak tutmaya çalışmış, sevgiliden ilgi göstermesini talep etmiştir.

O mâhi nagehân görsem bana söylemeyip geçse

Kalır barmağım ağzımda gören demez ki canlıdır

(G. 69/3)

“Parmağı ağzında kalmak”: Şaşakalmak, hayretler içinde kalmak. (Aksoy, 1006, No. 7553)

O ay (yüzlü) sevgili ansızın bana söylemeden geçse (ben de) görsem, parmağım ağzımda kalır ki gören canlıdır demez.

Dîvân şiirinde nurlu bir ışık kaynağı olan ay; sevgilinin yüzü, alını, yanağına teşbih edilir. Ay yüzlü sevgili, seherde gül bahçesine gezintiye çıktığı vakit güneşte onun güzelliğini seyretmek için gökyüzüne doğru yükselmeye başlar. Ay her gece görünmediği gibi o da yüzünü her gece göstermez. Karanlık gecenin nurlanmasının sebebi yine ay yüzlü sevgilidir. Necâti Bey bu beyitte, o ay yüzlü sevgilinin aniden ortaya çıkışıyla âşığın, sevgilinin güzelliğinin tesiriyle şaşırıp kaldığını anlatmaktadır. Âşığın bu şaşkın hali *parmağı ağzında kalmak* yahut *parmağını ısırarak* deyiimiyle ifade edilmiştir. Âşık sevgiliyi hazırlıksız karşısında görünce şaşkınlıktan donakalır. Bu durumu mübalağayla ifade eden şâir yine duru Türkçesiyle böylesine güzel bir anı günümüzde hâlen kullanılan bir deyimle açıklamıştır.

Âşıkların öldürmek ise sende mürüvvet
Tahsin senin bâzına kollarına kuvvet (G. 35/ 1)

“Kollarına kuvvet”: Bir işe girişecek olan kişiyi teşvik etmek için söylenen söz. (Aksoy’da yok.)

(Sendeki) insâniyet âşıklarını öldürmek ise, (hadi) kollarına kuvvet, senin pazına alkış.

Beyitte âşık; sevgilinin insâniyet göstergesinin âşık öldürmek olduğunu söyler. Çünkü sevgili âşığa eziyetiyle, vuslat için yüz vermemesiyle ün salmıştır. Bu durum âşığı kahretmekte ve aşk ateşiyle yanan âşığı ölüme yaklaştırmakta belki de öldürmektedir. Âşık buna sebep olan sevgiliye alaycı bir dille güç, kuvvet diler; övüyormuş gibi görünüp aslında yerer. (Batislam, 2003; 193) Bütün bunları ifade ederken Necâtî, beyitteki kinayeyi sağlayan ve bugün dahi gündelik dilde kullanılan Türkçe kalıplaşmış söz olan “kollarına kuvvet” ifadesini kullanmıştır.

Terk et Necâtî hâce-i dünyâ-peresti kim
Kef geçme mâl üstüne verdi kemâl ana (G. 11/6)

“Kef kef geçmek”: Bitkin düşmek kendinden geçmek. (Aksoy’da yok.)

Necâtî dünyaya tapan zengini terk et; (zira) ona mal üzerine kef geçme olgunluk verdi.

Şiirlerinde aşk uğrunda çekilen eziyetleri, karşılık beklemeden sevmeyi işleyen dîvân şâirleri, aşkın tabiatına ters düşen davranışlarda bulunan tipleri tenkit ederler. Bunlardan biri de “hâce” adıyla sembolize edilen aşktan vazgeçmiş dünya düşkünleridir. Beyitte ifade edilmek istenen hâcenin aşk yolunda değil de “mal üzerine kef geçme” ile olgunluk elde etmesidir. Yani hâceyi kendisinden geçiren aşk ateşi değil bu dünyadaki mülk olmuştur. Ancak âşığa göre; insan dünya malıyla değil aşk ıstıرابıyla kemâle erer.

Necâtî Bey’in, hâcenin durumunu izah ederken kullandığı *kef geçme* deyiimi bugün Kastamonu ağzında yaşamaktadır. Bu deyim Kastamonu ve civarında, aniden kötü haber alan,

bir şeyden korkan insanlar için “kendinden geçmek” mânasında kullanılır. (Akman, 2009; 74) Beyitteki anlamı ise, mal ve dünya zevkleriyle kendinden geçmek şeklinde yorumlanabilir.

Ey güzellik burcına hûrşîd olan yakma beni
Yirde kalmaz çün bilürsin dūd-ı âhı kimsenün (G. 300/6)

“Kimsenin ahı kimsede kalmaz”: Zulüm görenin âhı, zulmedene hayretmez. (Aksoy, 364/1826)

Ey güzellik burcunda güneş olan sevgili, beni yakma çünkü bilirsin (ki) kimsenin âhının dumanı yerde kalmaz.

Dîvân şiirinde sevgiliye teşbih edilen unsurlardan biriside güneştir. Güneşe teşbih edilen sevgili, âşığı yakar ve böylece âşıktan çıkan âh dumanı göğe yükselir. Âşığın bu durumu *kimsenin âhı kimsede kalmaz* yahut *mazlumun âhı yerde kalmaz* gibi atasözlerine konu olmuştur. Şâir bu beyitte; öz olan ama çok şey anlatan *kimsenin âhı yerde kalmaz* atasözüyle sevgiliyi ikaz etmiştir. (Kazan, 2009; 795)

Âşıkların çoğ olduğun az görme dostum
Bulamaysan çoğ isteyessin bir zaman sonra (G. 21/4)

“Aza kanâat etmeyen çoğu hiç bulamaz”: Çoklar azların birikmesiyle meydana gelir. Küçük şeyleri hor görenler, büyük şey edinmek fırsatını kaçırmırlar. (Aksoy, s. 189 No: 454)

Âşıkların çok olduğunu az görme dostum (ki) bir zaman sonra çok istersin (ama) bulamazsın.

Beyitte dosttan kasıt sevgilidir. Dîvân şiirinin en önemli kişisi olan sevgili sanatkârane ve soyut bir şekilde ayrıntılı olarak tasvir edilir. Bu tasvirde ortak temâyüller vardır. Bu temâyüllere göre sevgili; vefasızdır, sevgisine güvenilmez, âşığa acı ve ıstırap verir, cana kasteder, kanâatkâr değildir, âşığın onun için yaptıklarını azımsar, görmezden gelir. Bu özellikler dîvân şiir geleneğinde sevgilinin tabiatında var olması gereken özelliklerdendir. (Batislam, 2003; 189)

Necâtî Bey bu beyitte ise sevgilinin kanâatkâr olmamasını konu edinir. Onu kanâatkâr olması için ikaz eder. Şâir, bugün âşıklarını az gören gün gelir hiçbirisini etrafında bulamaz, diye sevgiliye seslenir. Bunu yaparken de *aza kanâat etmeyen çoğu bulamaz* atasözünü kullanır. Necâtî Bey Dîvânı’ndaki pek çok atasözü ve deyim gibi bu atasözü de bugün hâlen kullanılmaktadır.

Bîmâr-ı gamem benden bî-çâre tabib el çek
Etme emeğin zâyi bana olan olmuştur (G. 84/5)

“El çekmek”: Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek. (Aksoy, s. 749, No. 4977)

(Ey) tabib, (ben) çaresiz gam hastasıyım (benden) el(ini) çek, (çünkü) bana olan olmuştur, emeğini (boş yere) ziyan etme.

Dîvân şiirinde âşık dâimâ gamlıdır. Sevgilinin yüz vermemesi sebebiyle zaman zaman umutsuzluğa düşen âşık istenmeme duygusuna kapılır ve gamı daha da artar. Artık bundan kurtulması imkânsızdır. Gamin çaresi yine gam çekmektir. Doktorun buna yapacağı hiçbir şey yoktur. Bu sebeple şâir, doktorun kendisini iyileştirmek için boşa çaba harcamamasını söyler. Çünkü ona artık olan olmuştur ve bu gam aşktan gelir. Gamin gitmesi sevgilinin gitmesi demektir ve âşık bunu asla istemez. Necâtî Bey bu durumu ifade ederken yine sade bir Türkçe kullanmış ve günlük konuşma havasını yaratmayı başarmıştır. Beyitte geçen *el çekmek* deyimiyile de bunu pekiştirmiştir.

*Servi Necâtî kaddine benzer dedi ise
Lütf et sen aa kalma ki şâ'ir yalancıdır* (G. 89/7)

“Aa (diye) kalmak” : Şaşırıp kalmak. (Aksoy’da yok.)

Necâtî, servi boyuna benzer dedi ise (de), lütf et sen aa (diye şaşırıp) kalma (çünkü) şâir yalancıdır.

Sevgili; güzellikte bir benzeri olmayan ve âşığın vuslata eremediği sadece hayaliyle yetindiği bir tiptir. Şâirlerin sevgiliden bahsederken kullandıkları teşbihler ve olağanüstü ifadeler tasavvur edildiğinde gerçek hayatla ilgisi olmayan bir sevgili tasviri ortaya çıkmaktadır. Bu durum sevgilinin gerçek görüntüsünü belirsizleştirerek şâiri sevgiliyi tasvir etme konusunda özgür kılar. (Gönel, 2010; 213) İşte bu imkândan yararlanan şâir beyitte; sevgilinin boyunu servi ağacına benzetmiş ve bunun gerçekçi olmadığını kendisi de şâirin yalancı olduğunu söylemiştir. Bu durumu belirtirken yine gündelik dilden yararlanarak bir işin aslının öğrenildiğinde verilen tepki *aa*, şaşkınlık ve hayret ünlemine kullanmıştır.

*Bana göz açtırmayan ol nergis-i şehlâsıdır
Bana gün göstermeyen bu zülf-i müşk-âsâsıdır* (G. 85/1)

“Göz açtırmamak”: Başka bir işi yapmasına vakit ve fırsat vermemek. (Aksoy, s. 806, No. 5564)

“Gün göstermemek”: Bir kişinin rahat yüzü görmesine imkân vermemek. (Aksoy’da yok.)

Bana göz açtırmayan güzel ve baygın gözü, bana gün göstermeyen bu misk gibi kokan saçıdır.

Yunan mitolojisine ve türlü efsâneye konu olan nergis çiçeği hem şekli hem de bu efsânelere konu olma sebebiyle sevgilinin gözüne teşbih edilir ve sevgilinin baygın, şaşı bakışı bu şekilde ifade edilir.

Sevgilinin saç söz konusu olduğunda şâirler en çok zülf kelimesini zikrederler. Esâsen kelime anlamı “yüzün iki yanından sarkan saç lülesi” olmasına rağmen dîvân şiirinde saçın kendisi kast edilir. Zülf şekli ve rengiyle; âşığı tutsak edip karanlığı boğar, avcı misâli avlar,

zincirlere vurur, karanlık kuyulara atar. Sevgilinin yüzü güneşe benzetildiğinde zülf, leyl olup güneşi örter. Âşığın rahat yüzü görmemesinin sebebi olan zülf, sevgilinin güneş gibi yüzünden de âşığı mahrum bırakır. Bu sebeple beyitte geçen *gün göstermemek* deyimini hem gerçek hem mecâzî anlamıyla değerlendirmek mümkündür.

Necâtî, sevgilinin gözüne ve saçına dâir güzellikten bahsederken bu güzellikler hasebiyle sevgiliye bakmaktan kendisini alamadığını *gün görmemek* ve *göz açtırmamak* deyimlerini kullanarak ifade etmiştir. Sevgilinin bakışı ve gözleri o kadar güzeldir ki şâir başka bir şeyle ilgilenemez olur ve onun bakışlarına dikkat kesilir. Sevgilinin saçları ise, adetâ hapishane parmaklıkları gibi şâiri tutsak ederek rahat yüzü göstermemiştir yâhût sevgilinin güneş gibi yüzünü gizleyerek âşığı o güzelliği izlemekten mahrûm bırakmıştır.

Tutalım zenbil ile gökden iner meh-pâreler

A begim yerden mi çıktı âşık-ı biçâreler

(G. 139/1)

“Gökten zembille mi indi?”: Neden başkalarına tanınan haklar ona tanınıyor? O tanrının dünyaya özel bir özenle gönderdiği, saygınlık ve ayrıcalık görmesini istediği bir kişi mi? (Aksoy, s. 798, No. 5475)

A begim : Günlük konuşma dilinde seslenmek için kullanılan “ey efendim” anlamı taşıyan söz. (Aksoy’da yok)

Ey efendim, tutalım (farz edelim ki) ay parçaları (güzeller) gökten zembille inerler (peki) çaresiz âşıklar yerden mi çıktılar?

Beyitte geçen *gökten zembille inmek* bir halk deyimidir ki kıymetli kişiler için kullanılır. Gökten inen rahmettir, Allah’ın yerdekilere olan merhametinin göstergesidir. *Yerden bitmek* ise topraktan yetişmek anlamıdır. Topraktan yetişenler her ne kadar göğe doğru uzansalar da asla erişemezler. Ayaklar altında ezilen, kıymetsiz olan ot misâli yerden bitenlerdir. Kurumuş ot için yağmur neyse sevgili de âşık için odur. Bu yüzden güzeller kıymetlidir, hep el üstünde tutulur. Dîvân şiirinde gazel nazım şekliyle yazılan şiirlerde sevgiliye yahut güzellere övgü esâstır. Âşıklar ise sevgili tarafından hor görülmeyle mahkûmdur. Bu durumu ifade eden şâir, sevgiliye gökten inmiş gibi görülüp rağbet edildiğini söyler ki öyle bile olsa âşıkların yerden mi çıktığını sormaktadır. Sevgilinin eziyetiyle yaşayan âşıklar niçin bu eziyeti çektiklerini, sevgilinin nazarında niçin kıymetsiz göründüklerini, niçin sevgiliye kavuşamadıklarını, onlar gibi rahat olamadıklarını sorgulamaktadır. Ayrıca bu beyitte geçen *a begim* ifadesi konuşma dilinin Necâtî Bey’in şiirine ne denli yansıdığına bir kanıttır.

Sen durup sûfi yüzün ekşitdiğinden kime ne

Acıdır bî-çâre yavuz sirke kendi kabını

(G. 632/6)

“Keskin sirke kabına (küpüne) zarar(+dır)”: Çok öfkeli kişi, kendi sağlığını bozar, vücudunu yıpratır ve işlerini altüst eder. (Aksoy, s. 358, No. 1784)

(Ey) sūfi senin durup yüzünü ekşittiğinden kime ne, zavallı (sūfi) keskin sirke kendi kabını acıtır.

Dîvân şiirinde sıkça geçen sevgili ve âşık dışında tasvir edilen farklı tipler de vardır. Bu tiplerin her biri ayrı bir hayat görüşünü temsil eder. Beyitte geçen sūfi de bu tiplerden birisidir. Sūfi genel hatlarıyla, beşerî aşkı günah sayan, gerçek aşkın öbür dünyada olduğuna inanan, dindar geçinip âşığı eleştiren, âşığın hoşlanmadığı tiplerden birisidir. (Şentürk, 1996; 1-11)

Âşığın yaşayışını, sevgiliye duyduğu aşkını günah sayan sūfinin yüzü âşığı bu hal ve gidişat üzere görünce öfkeden değişir. Beyitte bu durumu anlatan şâir, sūfiye boş yere öfkelenmemesini âşıklık durumundan asla vazgeçmeyeceğini söyler. Öfkenin kendisine zarar vereceğini belirtmek için günümüzde de kullanılan *keskin sirke küpüne zarar* atasözünü farklı bir sözcük sıralaması ile kullanmış ve sūfiyi ikaz etmiştir.

*Bu günüm yarına kalsın diyene âkil-deme
Âkil oldur ki komaz dünyada bir nân erteye*

(G. 641/3)

“Bugünkü işini yarına bırakma”: Bugün yapılması gereken bir kişi ertesi güne bırakmanın türlü sakıncaları vardır: Yarın daha önemli bir iş çıkabilir ve bugünkü işten önce onun yapılması gerekir, bugünkü iş yine kalır ya da yarın çıkacak başka işler bugünküne ekleneceğinden hepsini yapmaya vakit yetmez. Bundan başka birçok işler günü gününe yapılmazsa önemini yitirir; sonra yapılması ve yapılmaması arasında fark kalmaz. (Aksoy, s. 206, No. 708)

Bu günüm yarına kalsın diyene akıllı deme, akıllı odur ki; hayatta bir ekmeği dahi ertesi güne koymaz.

Darb-ı mesel niteliğindeki beyitte şâir, *bugünün işini yarına bırakma* atasözünü farklı bir söz dizimi ve kelime kadrosuyla kullanmıştır. Kimsesiz bir çocuk olan Necâtî, Edirneli bir hanım tarafından evlat edinilmiş ve hayatı boyunca bu durumdan muzdarip olmuştur. (Kabaklı, 2002; 526) Padişah tarafından verilen görevlerde de talihsizlik peşini bırakmamıştır. Yaşadıklarının etkisiyle kölelik, yalnızlık, yoksulluk, parasızlık gibi temaları işleyen beyitlerine rastlamak mümkündür. (Birici, 2009; 2) Bu beyit de onlardan birisidir. Şâir “akıllı” yani “âkil” kişi işinin vaktinde yapan değil, elindeki her lokmayı tüketen ve ertesi güne bir lokma dahi bırakmayan kişi olduğunu iddia etmiştir. Zirâ her ne kadar ihtiyatlı davranmak fayda verse de, bu dünyanın geçici olduğunu, yarına bir şey bırakmanın akıl kârı olmadığını da bilmek gerekir.

*Cevr eyleme kim vasl günü utanırsın
Mive gelicek serv-i dil-ārāyı kınarlar*

(G. 155/4)

“Meyveli ağacı taşlarlar” : Çoğu zaman, bilgili becerikli kimselere sataşırılar. (Aksoy, s. 390, No. 2009)

Eziyet etme ki kavuşma günü utanırsın (çünkü) meyve verecek (olan) gönül alan serviyi kınarlar.

Âşık ömrü boyunca eziyet gördüğü sevgiliye hep kavuşmayı arzu eder. Vuslat gününü bekleyen ve kavuşacağını ümid eden âşık, sevgiliye seslenerek eziyet etmemesini, vuslat günü yaptığı tüm eziyetlerden dolayı utanç duyacağını söyler. Bu vuslatı bir başarı olarak gören âşık, *meyve veren ağacı taşlarlar* atasözünü kullanmıştır. Bugünkü kullanımıyla aynı anlama sahip olan atasözünde, “ağaç” kelimesi yerine sevgilinin boyuna teşbih edilen “servi”, “taşlamak” kelimesi yerine eş anlamlı olarak “kınamak”, manâyı tamamlamak için “vermek” kelimesi yerine “gelmek” kelimesini kullanılmıştır. Böylece şâir, bu vuslattan dolayı sevgilinin aşığın rakîpleri tarafından kınanacağını belirtmiştir.

Anber saçına benzedicek müşgi ey sanem
Şöyle sevindi nâfe ki sığmaz derisine (G. 496/3)

“Derisine sığmamak”: Çok böbürlenmek. (Aksoy, s. 714, No. 4616)

Amber, miski sevgilinin sacına benzetince nafe oyle sevindi ki, derisine sığmaz (oldu).

Dîvân şiirinde güzelliği eşsiz olan sevgiliye benzemeye kalkışan çeşitli varlıklara öfkelenilmiş, hatta cezalandırılmıştır. (Güftâ, 2011; 66) Dîvânda bu öfkenin hüsn-i ta’lîl ve mübalağa yoluyla dile getirildiği birçok beyite rastlanmıştır. Siyah renkli ve güzel kokulu bir madde olan miskin, ceylanın göbeğinde kuruyan kandan oluşması, derinin altında bulunması ve göbekten dışarı atılmasının anlatıldığı beyitte *derisine sığmamak* deyimini kullanılmış ve hüsn-i ta’lîl sanatı yapılmıştır. Sevgili bu hoş benzetme sonucu böbürlenmiş ve tıpkı bir nafeye (derisi kürk yapımında kullanılan hayvanların postlarının karnı altındaki deri kısmı) benzetilmiştir.

Sineme seng-i cefâ ur kim mahabbet arturur
Dostum darb-ı meseldür lokma şefkat arturur (G. 208/1)

“Lokma karın doyurmaz, şefkat arttırır”: Bir kimseye ziyâfet çekmek ya da armağan vermek, onun karnını doyurduğu, bir gereksinimini karşıladığı için değil, aradaki sevgiyi artırdığı için de değerlidir. (Aksoy, s. 384 No. 1972)

Dostum (sevgilim) göğsüme cefâ taşını vur ki muhabbet arttırır, (çünkü) atasözünde der ki lokma şefkat arttırır.

Sevgilinin umursamadığı, güzelliğini gizlediği, vuslatı ertelediği her an merhamet göstermediği âşık için cefâ doludur. Ancak bu anlar bile âşık için çok değerlidir çünkü eziyet eden sevgilidir. Âşığın tutkusu, bu cefâyı sevgiliyle arasındaki muhabbetin artması olarak algılamasına vesîle olur. Bu nedenle ki âşık “senden (sevgiliden) gelen cefâ bile olsa razıyım” demektedir. Bu durumla *lokma şefkat arttırır* atasözü arasında ilişki kuran şâir, vezne uyması yâhût beyitteki manâyı olgun kılmak için atasözünde tasarrufta bulunmuştur.

Ağzın bıçaklar açmaya sohbette pistenin

Kim leblerine gonca-i handân olur hârif

(G. 271/3)

“Ağzını bıçak açmamak”: Üzüntüsünden söz söyleyecek durumda olmamak. (Aksoy, s. 544, No. 2890)

Sohbette fıstığın (sevgilinin) ağzını bıçaklar açmaz ki ancak yemiş toplayan, (sevgilinin) dudaklarındaki minik gülüş(ün) (sebebi) olur.

Dîvân şiirinde piste yani fıstık, kavru olarak kabuğunun çatlatılması, kabuğundaki çatlağın küçük olması ve lezzetli olması yönüyle sevgilinin dudağına ve ağzına teşbih edilir. (Bayram, 2007b; 222) Beyitte de âşığın sevgiliyle sohbet etme fırsatı bulduğu vakit, sevgilinin sırf âşığa yüz vermemek ve eziyet etmek adına tek kelime etmemesi anlatılmıştır. Durumu anlatırken Necâtî günlük dilde sıkça kullanılan *ağzını bıçak açmamak* deyimini kullanmıştır. Âşığın konuşmasına karşılık sevgilinin yüzünde beliren tebessüm, fıstığın kabuğunda yemiş toplayanın açtığı çatlağa benzetilmiştir.

Gönlünü nerm ede gör hüsni bahârı geçmeden

Ey Necâtî lâle gibi rızkını taştan çıkar

(G. 197/6)

“Ekmeğini taştan çıkarmak”: En güçlü işleri bile yapıp geçimini sağlar olmak. (Aksoy, s. 746, No. 4942)

Ey Necâtî, (sevgilinin) güzelliğinin baharı geçmeden gönlünü yumuşat (ki sende) rızkını lâle gibi taştan çıkar.

Bir devre adını vermesiyle ünlenen lâle, Dîvân şâirlerinin vazgeçilmez mazmunlarından biri olmuştur. (Önal, 2009; 911) Dîvân şiirinde gülden sonra en sık rastlanan çiçek olan lâle; şekli ve renkleri itibarıyla sevgilinin yanağı ve dudağıyla; âşığın kanı ve gözyaşıyla; kadehle ve şarapla, çeşitli kozmik ve soyut kavramlarla ilişkilendirilmiştir. (Bayram, 2007a; 12-15) Böylelikle lâle maznunu şâirler tarafından teşbih ve tenasüp unsuru olarak sıkça kullanılmıştır.

İran mitolojisine göre lâle, bir yaprağın üzerindeki çiğ tanesine yıldırım düşmesi sonucu alev alan yaprağın o şekilde donup kalmasıyla oluşmuştur. Lâlenin ortasındaki siyahlığın ise düşen yıldırımdan kalan yanık izi olduğu söylenir. (Hakverdioğlu, 2009; 472) Dîvân şiirinde lâlenin âşığa teşbih edilmesinin sebebi işte bu yanık izidir. Çünkü âşığın ciğeri hep yanıktır. Beyitte kendisine seslenen şâir henüz daha sevgilinin güzelliği yerindeyken, ikna etmesi, gönlünü yumuşatması gerektiğini belirtmiştir. Ancak sevgilinin yüz vermemesi sebebiyle bu işin çok zor olacağını *ekmeğini taştan çıkarmak* deyimini dile getirmiştir. Dilde geniş zamanda kullanılan deyim, şâir kendine hitap ettiği için metin yapısına uygun olarak emir kipine çevrilerek kullanılmıştır.

Selsebîl-i suhanum böyle revân görür ise

Akub agzı suyu tahsîn ide Selmân ü Kemâl

(K. 16/40)

“Ağzının suyu akmak”: Çok beğenip imrenmek. (Aksoy, s. 545, No. 2909)

Sözünün tatlı su gibi böyle akıcı (olduğunu) görür(ler) ise, ağızlarının suyu akıp Selman ile Kemal seni beğenirler.

Beyitte Necâtî kendisini överek şiirinin adeta bir söz selsebili gibi olduğunu söyler. “Tatlı ve hafif su, hayrât” anlamına gelen selsebîl kelimesi şâirin söz söyleme gücüne teşbih edilmiştir. Beyitte geçen Kemâl ve Selmân isimleri ise ünlü Fars şâirleridir. Şâir bu beyitte; şiirinin tıpkı selsebîl gibi akıcı ve tatlı olduğunu Selmân ve Kemâl gibi usta şâirlerinin bile şiirine hayran kaldığını anlatmıştır. Necâtî gibi hem dili hem zekâsını iyi kullanan üstün edebî güce sahip bir şâirin böyle bir iddiada bulunmasını hafife almak yanıltıcı olabilir. (Kaya, 2012; 162) Fars şâirlerine karşı şiirini överken bile Türkçe deyim kullanan Necâtî aslında kendi şiiriyle birlikte kullandığı dilin de gücünü göstermiştir.

Yine naziklik ile kocmağa ol sim-teni
*Nice **titrer** görün **üstüne** düşüp pîreheni* (G. 646/1)

“Üstüne (üzerine) titremek”: Çok sevdiği şeyi, kimseyi, bir zarar gelmesin diye özenle korumak. (Aksoy, s. 1091, No. 8433)

Yine naziklik ile örter o sim teni, gömleği görün nasıl (da) üstüne düşüp titrer.

Necâtî Bey, gazellerin yazılma sebebi olan “sevgili” tipini anlatırken farklı söz sanatlarına başvurmuştur. Gerçek sebeplerin yerine güzel hayallerin geçtiği hüsn-i ta‘lil sanatı bunlardan birisidir. Necâtî Bey ifadelerini etkileyici kılmak için hayal dünyasındaki şâirane sebepleri kullanmayı tercih etmiştir. (Güftâ, 2011; 79) İşte hayal dünyasından ipuçları veren bu beyitte Necâtî, Dîvân şiirinde olağanüstü özelliklerle anılan sevgiliden bu defa da teninin narinliği ve gümüş gibi kıymetli oluşundan bahsetmiştir. Sevgilinin giydiği gömleği dahi kıskanan şâir günümüzde de sıkça kullanılan “çok sevdiği şeyi, kimseyi, bir zarar gelmesin diye özenle korumak” manâsına gelen *üstüne düşmek* deyimini kullanmıştır. Böylece gömlek mazmununu sevgilinin vücudunu sararak örtmesi, gümüş tenli sevgiliyi nazikçe kucaklamak ve korumak için üstüne düşüp titremesi şeklinde izah etmiş, hem hüsn-i ta‘lil hem de kişileştirme yapmış, sevgiliye olan sevgi ve düşkünlüğünü ifade etmiştir.

SONUÇ

Necâtî Bey dîvânında kullanmış olduğu ifadeleri belki de bize geçmişten bir ayna tutmak için yazmıştır. Uzun bir tarihî serüvene sahip olan Türkçe, geçmişten günümüze gelişmesini sürdürmüştür. Bazen bir yazarın kaleminden dökülenlerde, bazen ise bir şâirin gönlünün kağıda yansımada vücut bulmuştur. Böylece edebî eserlerde; atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler, günlük dil unsurları yerini almıştır. Necâtî Bey de bu imkânları ziyadesiyle kullananlardandır. O bize geçmişin anlaşılabilir olduğunu bugün söylenenlerin aksine ispat etmiştir. Bu çalışma vesilesiyle seçilen beyitlerdeki günlük dilden yansımalar bu ispatın birer örneğidir.

KISALTMALAR

- age. : Adı geçen eser
 agm. : Adı geçen makale
 bk. : Bakınız
 C. : Cilt
 G. : Gazel
 K. : Kaside
 No. : Numara
 S. : Sayı
 s. : sayfa

KAYNAKLAR

- Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme- Metin)**, (Hazırlayan: Filiz Kılıç), C.: 2, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010.
- ACAR Serper; **Necâtî Bey Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- AKMAN Eyüp; **"Necâtî Beg Dîvânı'nda Deyimler Ve "Tebbeti Ters Okutmak" Deyimi Üzerine"**, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, Kocaeli 2009.
- AKSOY Mustafa; **"XVI. Yüzyıl Şuarâ Tezkireleri ile Necâtî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Deyim ve Atasözü Kullanımı"**, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.: 16, Aralık 2007, s. 141-162.
- AKSOY Ömer Asım; **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.**
- BAHARLI Nihat Sami; **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, MEB Yayınları, Ankara 1987.
- BATİSLAM H. Dilek; **"Dîvân Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm"**, Folklor/Edebiyat Dergisi, C.: 9, S.: 34, Ankara 2003.
- BAYRAM Yavuz; **"Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili Çiçekler"**, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007a, s. 209-219.*
- _____ ; **"Klâsik Türk Şâirlerinin Gözüyle Meyveler"**, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4, Fall 2007b, s. 220-227.*
- BİRİCİ Sevim; **"Kimsesizlik Duygusu Ve Necatî Bey'in Bir Gazeli"**, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 19, S.: 1, Elazığ 2009.*
- ÇEÇEN Mehmet Korkut; **"Tezkirelere Göre Necâtî Bey'in Edebî Kişiliği"**, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Bey'e Armağan, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 27-43.
- DEVELİOĞLU Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

GÖNEL Hüseyin; “**Dîvân Şiirinde Sevgiliye Dair**”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 5/3, Summer 2010, s. 208-220.

GÜFTÂ Hüseyin; “**Necâtî Bey Dîvânı’nda “Sevgili” ve “Âşık”a Dair İnce Hayaller**”, Ölümünün 500. Yılında Necâtî Bey’e Armağan, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 61-82.

_____; “**Dîvân Şiirinde Vakt-i Seher**”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/15, (yayın yeri belirtilmemiş) 2010, s. 93-137.

HAKVERDİOĞLU Metin; “**Lâle Devri ve Lâle İsimleri**”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4, Summer 2009, s. 472-498.

KABAKLI Ahmet; “**Necâtî Bey**”, Türk Edebiyatı, C.: 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 526-527.

KAHRAMAN Bahattin; “**Helâkî Dîvânında Göz ve Gözyaşı**”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.: 7, Bahar 2000, s. 233-264.

KAYA Bayram Ali; “**Necâtî Bey**”, İslâm Ansiklopedisi, C.: 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 477-478.

_____; “**Necâtî Bey’in Şiir Anlayışı**”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.: 27, İstanbul 2012, s. 143-218.

KAZAN Şevkiye; “**Klâsik Türk Şâirlerinin Dilinden Beddualar**”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/2, Winter 2009, s. 777-821.

Latîfi, Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ (İnceleme- Metin), (Hazırlayan: Rıdvan Canım), TTK Basımevi, Ankara 2000.

MACİT, Muhsin; “**Garip Şair Necatî**”, Dil ve Edebiyat, S. 24, İstanbul 2010, s. 22-35.

MAZIOĞLU Hasibe; “**Necâtî’nin Türk Dili ve Edebiyatının Gelişmesindeki Yeri**”, Türk Dili, C.: 10, S.: 114, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1961, s. 366-369.

Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî (Hazırlayan: Nuri Akbayar), “Necâtî”, C.: 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 541.

ONAY, Ahmet Talat; **Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü –Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve**

İzahı-,(Hazırlayan: Prof. Dr. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

ÖNAL Sevda; “**Klâsik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri**”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/2, Winter 2009, s. 911-927.

PALA İskender; **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

_____; **Necâtî**, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

Sehî Bey, Heşt Behişt, (Hazırlayan: Günay Kut), Harvard Üniversitesi Basımevi, Cambridge 1978.

SİNAN Ahmet Turan; “Necâtî Beg Dîvânı’ndaki Deyimler Üzerine”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 15, S.: 2, Elazığ 2005.

SOLMAZ Süleyman; *Necâtî Bey –Hayatı, Sanatı, Eserleri, Bazı Şiirlerinin Açıklamaları-*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

ŞENTÜRK Ahmet Atillâ; *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb’e Dair*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

_____; *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.

TANSEL Fevziye Abdullah; “Necâtî Bey”, İslâm Ansiklopedisi, C. 9, MEB Basımevi, İstanbul 1964.

TARLAN Ali Nihat; *Necâtî Beg Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

YENİTERZİ Emine; “Klâsik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/15 (yayın yeri belirtilmemiş), 2010, s.301-334.